

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט

פר' כי תצא תשע"ח

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

השבת אבדה שנמצאה במסלול טיולים

כשאדם מרים חפץ נוצץ במהלכו של מסלול טיולים, הוא יודע שייתכן שמדובר במצלמה יקרה והעיסוק בהשבתה יקחו לא מעט זמן, ועושה זאת רק בשל מצות השבת אבדה. אבל מה יעשה מי שמצא חפץ גדול שחילוּצו מורכב מאוד?

באחד הימים, בעוד הם עושים את דרכם בקטע נוף מרתק אי-שם בין הרי גולן ובשן, מדלגים בין מעיינות ותהומות, יוצאים בכקעה ובהר, הגיעו בני המשפחה למעבר בעייתי. בוץ כבר לא הרתיע אותם לאחר כמה ימי מסלולים על גדות נחלים, אבל הפעם היה מעורב בבוץ נוזל שמנוני שחור, כנראה דלק כלשהו שנזל מגרטור או ציוד מכני אחר שהגיע לשם בדרך לא דרך. ראובן, הגדול שבאחים, ראה שאחיו תרים בעיניהם אחרי דרך חילופית שתעקוף את הקטע הבעייתי, אבל הוא ידע שבאופן כללי, ובוודאי בגולן, אסור לסטות משמעותית מהשביל המסומן, ולכן מבטו פנה אל הקרקע הקרובה אליו ולא אל המרחב.

הוא חיפש רפסודת עץ, או כמה אבנים גדולות שיעזרו להם לדלג מעל המכשול השמנוני בלי שירבק בבגדיהם. אביזר מתכתי כלשהו נצנץ אליו תחת אחד השיחים, וכשהתקרב לראותו התפלא לגלות עגלת קניות במצב תקין, ועליה כיתוב של אחד הסופרמרקטים המוכרים בקריות שליד חיפה 'אלברט ובניו מזון וציוד'. עגלה כזו היא פתרון מושלם עבורם, יהפכו אותה במרכז הכתם השחור ואז ירלגו אליה וממנה להמשך השביל. העגלה הייתה גדולה וכבדה, אך גלגליה תקינים וזה יאפשר להסיע אותה די בקלות אל החלק הבעייתי במסלול.

הוא קרא לאחד האחים שיעזור לו להעלות את העגלה על השביל, אך אז התעוררה ביניהם השאלה: האם מותר להשתמש בעגלה הזו? האם היא הפקד? הרי יש על העגלה שם וסימן מובהק ואולי הם בכלל חייבים בהשבת אבדה, ואז לא זו בלבד שאסור להם להשתמש בה, אלא יש לכסותה בצורה שלא תיגנב ולא תתקלקל ומיד בצאתם מהמסלול לרווח לבעלים על מקום הימצאה?

מ שפחת רבינוביץ' מנתיבות התגוררה בשנתיים האחרונות בעיר שדרות שבמחוז הדרום. העיר שוכנת על גבול רצועת עזה, ונוכחותו בעיר של אבי המשפחה שעסק בחינוך וקירוב רחוקים הייתה נחוצה. הבנים הגדולים במשפחה, חמישה במספר בלי עין רעה, למדו כבר בישיבות עם פנימיות מחוץ לעיר, והמעבר לשדרות היה נוח מאוד. כמוכּוּן שהיו תקופות פחות נעימות, אזעקות, נפילות פצמ"רים וימי לחימה ממושכים שבהם ניתן היה רק לשבת בבית, לשמוע את הדי ההתפוצצויות בדרום-מערב, ולומר תהילים. אך בבין הזמנים של שנת תשע"ח, גילו בני המשפחה שהבעיה הופכת עבורם ליתרון משמעותי.

השהות הממושכת במרחב המוגן, חידדה אצל כל בני המשפחה עד כדי הכרה חושית יומיומית את היריעה שבה מאמין כל יהודי 'ש' לכל פגז יש כתובת' ושאיך מקרה בעולם. הבוטח בה' מקווה רק אליו ויודע שכל עוד שאינו מסתכן בעצמו ועובר על 'ונשמרתם', לא יאונה אליו כל רע שאינו מגיע לו.

בקצה השני, בצפון הארץ, האזור הסמוך לגבול סבל בחצי השנה האחרונה מחילופי השליטה התדירים בין כוחות המורדים שמעבר לגבול ובין כוחות המשטר המקרטע של המדינה הצפונית, שהתדרדרו לעתים מזומנות מדי למה שקיבל את הכינוי 'זליגות' - פצצות מרגמה שהיו מכוונות, או שלא, לעבר עמדות הצרדים הלוחמים שמעבר לגבול, אך בפועל נפלו בצד הגבול הלא-נכון, לפעמים בתוך מסלולי טיולים וקרוב לשטחי היישובים הסמוכים. מצב זה הביא להוזלה משמעותית במחירי הצימרים ברמת הגולן, וגם הבטיח סביבת נופש שקטה למדי, אם לא לוקחים בחשבון את רעם התותחים והרי הקרבות הרחוקים.

אנשים כמו בני משפחת רבינוביץ' שהיו רגילים למצב לוחץ בהרכה של 'זליגה מכוונת' של רקטות ופצמ"רים לאזור מגוריהם, לא ראו כל חסרון במצב הנוכחי ברמת הגולן, שכרו צימר והכינו תוכנית טיולים עמוסה ומרתקת.

עיקרי הנושא בהלכה:

חיוב השבת אבדה למי שאינו שומר תומ"צ

גם בלי ידיעת הבעלים, הוא כאשר החפץ 'אבוד ממנו ומכל אדם'. "אברה בעצם" כזו, מפקיעה את החפץ מרשותו של בעליו והרי הוא הפקר גם בלי ידיעת הבעלים ויאושם.

זוטו של ים הוא מקום כזה שהחפץ מצד עצמו אבוד ואינו יכול להינצל (שו"ע סימן רנט סעיף ז), ומוסיף החזון איש (בבא קמא סוף סימן כא) על הגדרה זו, שכל שהחפץ לא יכול להינצל בצורה טבעית, אזי גם אם רבים מנסים להצילו הוא הפקר ודינו כזוטו של ים, ואם אפשר להצילו באופן טבעי, אפילו אם יש רק אדם אחד שיעשה זאת, הבעלים אינם מתייאשים ובוטחים באותו אדם שיעשה את מצוותו וישיב להם את האברה.

ולאור זאת בנידון שלפנינו על אף שעוברים אנשים רבים באותו מסלול מדי יום ורבים מהם לא יטרחו לשלוח מבט לעברה, בכל זאת אין המצב כזוטו של ים ודי באדם אחד שיחליט להשיבה לבעלים. ומאחר שקבענו שאין מדובר כאן בזוטו של ים וידוע לנו שהאברה שייכת ליהודי, מחוייבים בני המשפחה בהשבת אברה ואינם רשאים ליטלה לעצמם. ולמרות שברגע שידוע לבעלים שהעגלה אברה, יתיאשו ממנה, הרי להלכה אנו נוקטים (סימן רסז סעיף ד) כדעת אב"י (בבא מציעא כב:) שייאוש שלא מדעת לא הוי יאוש, דהיינו שעד הרגע שבו יתיאשו הבעלים בפועל, אסור לקחת את האברה.

האם חייבים להשיב את העגלה מעמק הבכא לסופרמרקט?

רגע לפני שנדון בפתרון למצבם ובשאלה אם מותר להם פשוט להודיע לסופרמרקט על מציאת העגלה וכך לגרום לבעלים להתייאש ממנה, מה שיתיר להם להשתמש בה כרצונם. נתעכב לברר האם במצב הנוכחי, לפני יאוש הבעלים, חייבים באמת בני המשפחה מדין השבת אברה, לעצור הכל ולעסוק בחילוץ העגלה מלב המסלול אל הכביש הקרוב ביותר וממנו למצוא רכב שיובייל את העגלה בחזרה למשכנה המקורי בקריות?

מתוך הדין (סימן רסד סעיף א) שלפיו "אברת עצמו קודמת לאברת כל אדם" הנלמד (בבא מציעא ל.) מן הפסוק (דברים טו) "אפס... לא... כך אביון". למדו ראשונים (רא"ש סנהדרין פרק ח סימן ב, הובא בבית יוסף סימן תכו) ואחרונים (סמ"ע שם סק"א, חות יאיר סימן קסה) שאדם אינו חייב להפסיד מממונו אפילו מעט כדי להציל את ממונו חברו. כשמוציא כסף עבור הצלת ממונו חברו חייב החבר לפרוע למציל את מה שהוציא, ואם ידוע שלא יעשה זאת, פטור המוציא מראש מהעיסוק בהצלת ממונו.

כך פסק להלכה בשולחן ערוך הרב (מציאה ופקרון סעיף לג), ושם מבואר שכל עוד לא ברור לו שחברו ישלם לו את הוצאותיו אינו חייב להוציאן ולהציל את ממונו חברו. וכן משמע בסמ"ע (סימן רסד ס"ק יח) שכתב שהחוב להוציא הוצאות הוא כשעומד שם בעל האברה ומבטיח לו שישלם הפסדו. [להרחבה בהגדרה הלמדנית של פטור זה, בשונה משאר מצוות עשה שעליהן חייב אדם לבזבז עד חומש מנכסיו, ראו משמרת חיים: ענינים שונים בחושן משפט, אות א].

חשוב לזכור בהקשר זה את דברי הרמ"א (סימן רסד סעיף א) שאף שאבירתו קודמת, כל עוד שאין ההפסד מוכח, יש לו לאדם להיכנס לפנים משורת הדין ולא לדקדק בזה, כי דקדוק כזה יביא אותו לפריקת עול גמילות חסדים מעליו וסופו שיצטרך לבריות. כל דברינו לעיל נאמרו באופן כזה שהאדם עומד להפסיד בוודאות מכספו כעת, שאז הכלל הוא שאם אינו יודע שהבעלים ישלם לו על הפסדו, אינו חייב להוציא את כספו. זו הסיבה לכך שאדם אינו

בראשית הדין נבהיר כי על אף שבשולחן ערוך (סימן רסו סעיף ב) מבואר שחייב אדם להחזיר אברת ישראל אפילו אם הוא רשע ואוכל נבילות לתיאבון, אבל האוכל נבילה להכעיס וישראל המחלל שבת בפרהסיא אסור להחזיר לו אבירתו. בכל זאת כבר האריכו בזה פוסקי זמננו ופוסקי הדור הקודם (אגרות משה קונטרס השבת אברה, וכן מטו הרבה פוסקים בשם הגרי"ש אלישיב זצ"ל) וקבעו שדינם של חילונים בזמננו שונה והרי הם כתינוקות שנשבו.

וכן הם דברי החזון איש (שחיטה סימן א אות ו) שמי שפרשו אבותיו מררכי ציבור והוא נתגדל בלא תורה, דינו כישראל לכל דבר וצריכין למוד שיעור ידיעתו אי אינו חשוב מזיד, וכתב עוד (שם סימן ס סוף ס"ק טז) שעלינו להחזירם בעבותות אהבה ולהעמידם בקרן אורה במה שדינו מגעת.

אם כן, המוצא אברה של אנשים שאינם שומרי תורה ומצוות, מחוייב להחזירה להם מעיקר הדין ואין דינם כמומר ואפיקורס שאסור להחזיר לו אברתו.

המוצא אברה במקום שרובו אנשים שאינם מחזירים

למרות זאת, כאשר האברה נמצאה במקום שרוב העוברים ושבים בו אינם שומרי תורה ומצוות, אזי אין חובה להחזירה מטעם אחר – הבעלים מתייאשים כאשר ברור להם שרוב הסיכויים שאברתם תיפול לידי מי שלא יחזיר אותה.

דין הגמרא שנקבע להלכה בשולחן ערוך (סימן רנט בעיף ג) הוא שהמוצא מציאה בעיר שרובה גויים או במקום שרוב העוברים בו גויים אינו חייב להכריז אפילו אם יודע שנפלה מידי ישראל ואפילו אם יש בה סימן, כי ודאי נתיאשו הבעלים. וביארו בתוספות (בבא מציעא כד. ד"ה כי קאמר) מדוע הוסיפה הגמרא לתת טעם בדין זה מצד מה שוודאי התיאשו הבעלים, ולא די בכך שאפשר לקבוע על פי רוב שהבעלים שאיבד את החפץ הוא גוי, כדי ללמדנו שגם כשברור שהוא יהודי הרי הוא מתייאש בידועו שסביר להניח שהחפץ יפול לידי גוי שלא ישיבנו לו.

דין זה אינו תלוי בזהות רוב אנשי העיר ובכך שהם גויים, אלא בשל העובדה הממונית שגויים לא יחזירו את האברה כי אינם מצויים על כך לפי חוקיהם. ולכן ברור שכך הוא הדין גם בעיר או מקום שרובו ישראל, אבל אינם שומרי תורה ומצוות, שכאשר החיוב היחיד להחזיר את האברה היא מצות התורה, הבעלים מתייאש בידועו שלדאבון כל לב, מן הסתם תימצא אברתו בידי מי שיטלנה לעצמו ולא יטרה בה.

אין זה כ'זוטו של ים'

מאחר שעגלת הקניות שמצאו בני משפחת רבינוביץ' הייתה נראית במצב חדש, היה סביר להניח שהיא הגיעה ללב המסלול בימים האחרונים. כנראה עבר במקום מסע ממונע של רכבי שטח, ומישהו שלקח את העגלה בלי רשות ואולי בטעות, החליט להיפטר ממנה במקום הזה ולא להחזירה לחנות. אם אכן כך הוא, סביר להניח שבעלי הסופרמרקט אינם יודעים עדיין שאברה להם העגלה, שכן לא מקובל לספור את העגלות דבר יום ביומו, ומצוי שאדם לוקח עמו את העגלה אל הרכב ושוכח אותה בחניון וכדומה, וכעבור כמה ימים היא מוחזרת לחנות.

המצב היחיד שבו אברה נחשבת להפקר גמור ומותר ליטול אותה

נובע מההנחה ש"באיסורא אתא לידיה", כלומר שהחפץ הגיע לידו בשעה שהיה מחוייב להשיבו ולכן נעשה שומר עבור הבעלים וייאוש הבעלים לא מועיל, וכפי שביארו זאת הראשונים (תוספות בבא קמא סו. ד"ה הכא נמי ורמב"ן במלחמות בבא מציעא יד: מדה"ד). אבל במקרה שלפנינו שבו כמבואר לא היה כלל חיוב להשיב בפועל את האבדה, אם כן לא התחייבו בני משפחת רבינוביץ' בטיפול באבדה ולא נעשו שומרים עליה.

ולכן, אף שכל עוד שלא נתיאשו הבעלים אסור לעשות בעגלה שימוש, וכפי שהארכנו בעבר (מכתלי בית הרין חלק א סימנים נה, נו, ס) בדברי הראשונים שאסור להשתמש בחפץ של אדם אחר בלא ידיעתו אפילו אם ברור לכל שאם ישמע מכך ישמח ויגיל (לשון שולחן ערוך הרב, מציאה ופקדון סעיף ד), מכל מקום מאחר שלא נתחייבו בהשבת אבדה, יכולים להתקשר ולהודיע לסופרמרקט על מציאת העגלה בערוץ הנחל ואחר כך להשתמש בה כרצונם, ואף ליטלה לעצמם.

ויתכן שגם בלי להודיע יהיה מותר להם לעשות בעגלה את השימוש שאותו רצו לעשות, שמאחר שהטיפוס על העגלה החזקה לא ישחית או יכלה אותה, יש חבל פוסקים (שולחן ערוך הרב מציאה ופקדון כח וקו"א אות ד; מנחת פתים סימן שנה סעיף ד) שנקטו שרשאי אדם לעשות שימוש שאינו של כילוי במקום שברור שהבעלים לא מתנגד לכך.

זוה דבר המשפט:

• מסלול טיולים כזה אינו נחשב 'זוטו של ים' ולכן אם בעלי הסופרמרקט עדיין לא יודעים שהעגלה אבדה, אסור לקחת אותה. ומותר להשתמש בה רק כשברור שעבר זמן מספיק שהבעלים יודע מאברן העגלה.

• במקרה שלפנינו, השבת העגלה לבעליה כרוכה בהוצאות ולא בטוח שהבעלים ירצו ליטול את שלהם ולהחזיר את ההוצאות ולכן פטורים בני המשפחה מהשבת

• ועדיין אסור להם ליטול

את העגלה, אלא אם ידעו הבעלים וייתאשו. ומאחר

שבמקום כזה הייאוש ברור, יכולים בני המשפחה להתקשר מהמסלול אל בעלי הסופרמרקט ולדווח על מציאת העגלה, ומיד נעשית העגלה הפקר ומותר להם לעשות בה כל שימוש.

• אם לא

יצליחו להשיג טלפונית את בעלי הסופרמרקט, יש להם על מי לסמוך לעשות שימוש

בעגלה

באופן

שלא

ישחית

אותה.

חייב להוציא סכום גדול כדי לפרסם אבדה בעיתון כאשר לא ברור לו מאופי האבדה שמודעה זו אכן תוביל אותו אל המאבד שישמח לשלם לו את הוצאות הפרסום.

במקרה שלפנינו ברור שמלכד הקושי הגופני בחילוץ העגלה מהמסלול, קושי שבו התחייבנו במצות השבת אבדה, יהיו עלויות גבוהות להובלת העגלה כמונית אל הקריות. וגם אם יטלו אותה עמהם בטנדר שאותו הזמינו להשיבם לביתם, ברור שהנהג ידרוש תוספת תשלום על הובלת העגלה, ולא ברור שבעלי החנות ירצו להשקיע אחר כך מאמצים וכסף בהובלת העגלה משרדות שבררום לחנות הצפונית. במצב כזה נקטו רבים מן האחרונים (ראו משפטי התורה בבא מציעא פרק ח אות ט) שאין כלל חיוב השבה במקום שלא ידרשוהו הבעלים.

לכן נראה שבמקרה שלפנינו אין להם חובה להשיב את העגלה. אך עדיין אין נגזר מכך גם שיהיה מותר להם ליטול את העגלה לעצמם או אף לעשות שימוש בה, שהרי כל עוד שלא נתיאשו הבעלים, עדיין היא שלהם.

לפי ה'נתיבות' מותר להם לקחת את העגלה

נחלקו המחבר והרמ"א (סימן רסא סעיף ד) לגבי המאבד ממונו לדעת, כגון שהשליך ארנק מלא בשטרות לרשות הרבים. לדעת המחבר, אף שאבדה כזו התמעטה מחיובי השבת אבדה והמוצא אינו צריך לטפל בה, מכל מקום אסור לרואה לקחת אותה לעצמו כי הבעלים לא הפקירה. ואילו לדעת הרמ"א אבדה מדעת היא הפקר וכל הקודם זוכה. ולגבי כלים שנמצאו באשפה, שפסק המחבר (סימן רס סעיף יא) שלא יגע בהם, הוסיף הרמ"א שכל זה באשפה שאינה עשויה להפנות, אבל אם מצא כלים גדולים שברור שלא הושלכו בטעות לאשפה שעשויה להפנות הרי זו אבדה מדעת והמוצא יכול ליטלם לרשותו.

הש"ך (שם ס"ק לג) מבאר שהרמ"א לא כתב זאת בלשון 'יש אומרים' כי המקרה המדובר אינו דומה למקרה שבו נחלקו המחבר והרמ"א אם אבדה מדעת היא הפקר, והרמ"א סובר שבמקרה של כלים שנמצאו באשפה מורה גם המחבר שהרי הם הפקר. את שורש הדברים מבאר הנתיבות המשפט (סימן רסא סק"א) שבסיס הרין של הרמ"א שלפיו אבדה מדעת מותרת למוצא, אינו ממש מטעם הפקר, שהרי לא הפקיר הבעלים את החפץ בפיו, אלא יטורה בדיני יאוש, שכן אדם שמאבד את חפציו לדעת מודע לכך שאף אחד לא ישיב אותם לרשותו ולכן מתיאש מהם מיד. ולכן דווקא במקרה שבו זרק אדם את ארנקו לרשות הרבים, סבר המחבר שרק האדם שראה את הזריקה יודע שמדובר באבדה מדעת, אבל כל שאר האנשים שיבואו אחריו יחשבו שמדובר בארנק שנשטט מתיקו של מישהו והם עשויים כן להחזיר את האבדה לבעליה, כך שהמאבד את הארנק לדעת לא מתיאש ממנו. אך כלים גדולים המונחים באשפה, מכריזים בקול גדול שהבעלים הניח אותם שם, ולכן ברור שאף אחד לא יטרח להשיבם, וגם לדעת המחבר אפשר שהבעלים מתיאש מהם ביודעו זאת.

לפי סברא זו, במקרה שלפנינו בהנחה שאף אחד לא חייב בהשבת חפץ כזה, ודאי שברגע שידעו לבעלים שהעגלה מושלכת בערוץ הנחל, הרי הם מתיאשים ומותר לכל אדם ליטול את העגלה לעצמו.

כיון שאין חיוב השבה, יכולים לזכות בעגלה ולהשתמש בה

ואף שמי שבא לידו חפץ לפני יאוש בעלים ואחר כך נתיאשו הבעלים אסור לו להשתמש בחפץ ואינו נקנה לו ביאוש. דין זה

